

ling van het volksvermaak was het hoofddoel geworden en een zaak van de arbeidersbevolking zelf.

Hiermee zij geenszins gezegd dat nu eensgezind één en hetzelfde doel werd nagestreefd. De strijd rondom openbare vermaken bleef men in alle hevigheid voeren. Orthodox-protestanten legden veredeld volksvermaak veelal uit als géén vermaak, een beleid dat zij na 1900 via de gemeenteraad in de praktijk konden brengen. Liberalen verzetten zich tegen die onderdrukking. Vandaar hun groeiende tolerantie jegens de eens zo vermaledijde kermis. De socialisten op hun beurt trokken fel van leer tegen het koninginfeest, in hun ogen de deksel op de beerput van het kapitalisme. Daarnaast bleef het standsbesef, niet alleen dat van de hogere burgerij maar ook tussen arbeiders en 'kleine luiden' onderling, een voorname scheidende factor. En toch. Alle strijdige motiveringen en retoriek ten spijt, kende het verzuilde Nederland een sterke bindende factor tussen de strijdende partijen: het streven naar minder excessieve vormen van vermaak, naar meer 'beschaving'.

Onlangs nog heeft Jo Tollebeek zijn afkeuring uitgesproken over het gebruik van de term 'offensief'. Hij noemt het een armoedig begrip om de veelstemmigheid in de historische werkelijkheid te karakteriseren.⁹⁸⁾ Ook in Rotterdam blijkt dat problematisch. Toch is het mijns inziens niet zinvol het daarom maar overboord te zetten. Dat Volksvermaken en Floralia in eerste instantie waren bedoeld ter beïnvloeding van anderen en zelf nogal elitair waren samengesteld, is immers evident.⁹⁹⁾ Het is juist uiterst zinvol om 'offensief' te behouden en te combineren - niet te vervangen - met 'streven'. Zo kan de toenemende veelstemmigheid tegen het eind van de negentiende eeuw recht worden gedaan.

Tot slot nog een woord ter relativering. Ook 'het volk' streefde naar meer beschaving, heb ik hiervóór geconstateerd. Dat gold echter niet voor iedereen en het gebeurde ook niet klakkeloos in het spoor van de negentiende-eeuwse liberalen. Met name de geschoolde arbeiders maakten zich uit distinctiezucht ten opzichte van hun ongeschoolde collega's burgerlijke normen en waarden eigen.¹⁰⁰⁾ Hoewel dit streven onmiskenbaar een breder draagvlak had gekregen dan in de negentiende eeuw, drukte het, zoals De Rooy al terecht met betrekking tot die periode heeft gesteld,¹⁰¹⁾ nog steeds vooral intenties uit. Over het daadwerkelijk gedrag van de mensen moeten we ons vermoedelijk niet te veel 'beschaafde' illusies maken.

Johan Huizinga constateerde al in zijn beroemde essay 'Neder-